

Helena Ostrowicka

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
hostrowicka@ukw.edu.pl

Wyznania, Rousseau i dyskurs edukacyjny – zarys badań w perspektywie (post)foucaultowskiej

Summary

Confessions, Rousseau and educational discourse – research framework in the (post)Foucauldian perspective

The paper takes into consideration the Foucauldian concept of confession as an analytical category attractive for educational research. The article consists of three parts. Part one, based on Michel Foucault's lectures at the Collège de France and "The History of Sexuality", contains definitions of the key concepts: "the regime of truth" and "the regime of confession". Part two provides an overview of selected studies in which the category of confession was used in the analyses of contemporary education. The last part refers to the Jean-Jacques Rousseau's "Confessions" and presents selected aspects of research on educational discourse in the light of the concept of confession.

Słowa kluczowe: Michel Foucault, reżim prawdy, wyznanie, Jan Jakub Rousseau, dyskurs edukacyjny

Keywords: Michel Foucault, regime of truth, confession, Jean-Jacques Rousseau, educational discourse

Uwagi wstępne

Rezultaty badań nad recepcją pojęć i koncepcji Michela Foucaulta w polskiej pedagogice wskazują na wybiórcze zainteresowanie pracami tego francuskiego filozofa. Najczęstsze w refleksji pedagogicznej są nawiązania do kategorii dyskursu, wiedzy-władzy, dyscypliny, panoptikonu, podmiotu (zob. szerzej na temat recepcji: Chutorański 2013, Ostrowicka 2010). W ostatnich latach pojawiły się również próby zastosowania oraz rozwinięcia na potrzeby analiz szeroko rozumianej praktyki edukacyjnej także idei pochodzących z „późnych” i ostatnich prac Foucaulta (np. kategorii *governmentality*, *dispositif*, *parezja*) (np. Chutorański 2013, 2014; Ostrowicka 2012b, 2013). Niewątpliwym wkładem w rozwój badań postfoucaultowskich w Polsce jest także niedawno wydany numer tematyczny czasopisma „Societas/Communitas” (2013). Zbiór zatytułowany „Pedagogizacja życia społecznego” pod redakcją Marka Czyżewskiego, Ewy Marynowicz-Hetki i Grażyny Woronieckiej zawiera analizy zjawiska pedagogizacji, nawiązujące do „późnych” pism

i wykładów Foucaulta, w których autor rozwija pojęcie *rządomyślności* („urządzenia”) (m.in. Foucault 2010, 2011; zob. Ostrowicka 2015).

Na gruncie rodzimej pedagogiki nie spotkałam się z publikacjami, które byłyby świadectwem zastosowania Foucaultowskich koncepcji społeczeństwa konfesyjnego i wyznania w empirycznych badaniach współczesnej praktyki edukacyjnej¹. Próby takie zostały już owocnie podjęte w pracach zachodnich badaczy edukacji (np. Fejes, Dahlstedt 2013; Fejes, Nicoll 2015; Besley 2005).

Jan Jakub Rousseau, tytułowy bohater interdyscyplinarnej konferencji naukowej, w której miałam przyjemność uczestniczyć², stał się impulsem do upomnienia się o kategorię wyznania i jej zastosowania w pedagogicznej refleksji. Pytania o sens i skutki technik wyznania wydają się szczególnie „palące” w obliczu diagnoz identyfikujących w różnych kontekstach społecznych i edukacyjnych ekspansję kultury terapeutycznej (np. Jacyno 2007) i kultury audytu (np. Shore, Wright 1999).

Zagadnienie praktyki wyznania z perspektywy Foucaultowskiego pojęcia „technik siebie” podejmowałam w moich wcześniejszych publikacjach (Ostrowicka 2012a, Ostrowicka, w druku). W poniższej refleksji, poza pojęciem „technik siebie” ważna jest również kategoria „reżimu prawdy”, przez pryzmat której szczególnie widoczny staje się związek wyznania z rządem (kierowaniem sobą i innymi), a dokładniej – z „rządzeniem za pomocą prawdy” (Foucault 2014).

Celem niniejszego tekstu uczyniłam bowiem ukazanie pojęcia wyznania jako kategorii analitycznej atrakcyjnej dla badań pedagogicznych. Wychodzę od definicji podstawowych pojęć, których przybliżenie pozwoli dookreślić sens i znaczenie wyznania w reżimie „rządzenia za pomocą prawdy”. Poza tekstami źródłowymi, w których Foucault wypracowuje interesujące mnie pojęcie, wskażę na znane mi sposoby jego aplikacji w badaniach edukacyjnych. W ostatniej części, nawiązując do „technik siebie” zidentyfikowanych w „Wyznaniach” Jana Jakuba Rousseau, zarysuję wybrane aspekty problematyki badań nad dyskursem edukacyjnym, które to stają się szczególnie wyraziste w świetle przywołanych lektur.

¹ Pojęcie społeczeństwa konfesyjnego i wyznania w Foucaultowskim sensie wykorzystałam w próbie opisu „urządzenia” współczesnej kariery akademickiej w tekście pt. „Raportuj, bloguj i wyznawaj. Kariera akademicka w społeczeństwie konfesyjnym”, złożonym do druku w czasopiśmie „Pedagogika Szkoły Wyższej”. Wcześniej do badań Foucaulta nad genealogią wyznania nawiązuję w artykule „Prawdomówność i uniwersytet. Milczenie w trosce o siebie” (Ostrowicka 2012a). Prace te nie pochodzą jednak z badań empirycznych.

² Mowa o interdyscyplinarnej konferencji naukowej pt. „W świetle i cieniu idei Jana Jakuba Rousseau” zorganizowanej przez Zakład Badań nad Dzieciństwem i Szkołą Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Gdańskiego, w dn. 6–7 października 2014 roku.

Reżimy prawdy i wyznania

Współczesny człowiek żyje – jak trafnie zauważył już kilkadziesiąt lat temu Michel Foucault – w społeczeństwie konfesyjnym³. Tak o tym pisze autor „Historii seksualności”:

„Wyznanie prawdy wpisało się w centrum indywidualizujących procedur stosowanych przez władzę (...) wyznanie stało się na Zachodzie jedną z najwyższej cenionych technik produkowania prawdy. My zaś staliśmy się od tej pory społeczeństwem zeznającym. (...) Człowiek Zachodu stał się zwierzęciem zeznającym” (Foucault 1995: 57–58).

Pojęcie wyznania jest centralnym punktem genealogii seksualności rozwijanej przez Foucaulta od połowy lat 70. W wykładach prowadzonych w Collège de France problematyka wyznania wpisana została w ramy badań dotyczących pojęcia rządzenia, które to pojęcie stosował Foucault w znaczeniu szerokim, niezawężonym do kierowania państwem. Rządzenie u Foucaulta to techniki i procedury kierowania postępowaniem swoim i innych – nie tylko rządzenie na poziomie państwa, ale i rządzenie dziećmi, domem, „rząd dusz”, rządzenie sobą (por. Foucault 2010, 2011, 2014). Polskiemu czytelnikowi wspomniane wykłady zostały udostępnione dzięki zbiorom wydanych w przekładzie Michała Herera: „Rządzenie żywymi” (2014) (wydanie francuskie z 2012 roku), „Hermeneutyka podmiotu” (2012) (wydanie francuskie z 2001 roku), oraz „Narodziny biopolityki” (2011) (wydanie francuskie z 2004 roku).

Badając średniowieczne chrześcijaństwo i kulturę hellenistyczną, odnajduje Foucault rytuały produkcji prawdy, które rozwinęły się i przeniosły do relacji społecznych i instytucjonalnych obecnych w sądownictwie, medycynie, pedagogice, rodzinie. Wyznanie jest bowiem taką formą werbalizacji, w której spotykają się techniki dominacji i techniki siebie w tym, co Foucault nazwał rządzeniem. W tym przypadku chodzi o szczególną formę rządzenia – o „rządzenie za pomocą prawdy” – „reżimu prawdy”. Pojęcia, o których mowa, wypracowuje Foucault w ramach badań na relacjami między wypowiedaniem prawdy, czyli „aktami prawdy” a rządzeniem sobą i innymi. O badaniach tych dowiadujemy się przede wszystkim z wykładów wygłoszonych w latach 1978–1981. Idee te pojawiają się również w „Historii seksualności” (1995), zwłaszcza w tomie pierwszym o znamienym tytule „Wola wiedzy”.

Pojęcie reżimu prawdy wyjaśnia Foucault, wychodząc od badania chrześcijaństwa. Autor, odróżniając „akty wiary” od „aktów wyznania”, ostatecznie uwagę koncentruje na „reżimie prawdy” jako akcie wyznania. Tak o tym pisze francuski filozof: „Reżim wiary i reżim wyznania są całkiem różnymi reżimami, w pierwszym przypadku chodzi bowiem o przyjęcie prawdy nienaruszalnej, objawionej, wobec której rola jednostki, czyli akt prawdy, punkt upodmiotowienia, sprowadza się zasadniczo do akceptacji pewnej tre-

³ W przekładzie „Historii seksualności” z języka francuskiego na język polski tłumacze zdecydowali się zastosować terminy: „społeczeństwo zeznające” i „człowiek zeznający”. Zaproponowany przeze mnie termin „społeczeństwo konfesyjne” (Ostrowicka, w druku) jako odpowiednik funkcjonujących w literaturze anglojęzycznej terminów „confessional society”, „confessing society” miał oddawać pojemność znaczeniową pojęcia konfesyjności, widoczną, m.in. w funkcjonujących już w języku polskim terminach „literatura konfesyjna” czy „poezja konfesyjna”.

ści oraz do manifestacji tego, że się ją zaakceptowało – taki jest sens wyznania wiary, aktu wyznania wiary – tymczasem w przypadku wyznania w grę nie wchodzi wcale przyjęcie prawdy o takiej czy innej treści, lecz eksploracja, i to nieskończona, tajemnic skrywanych przez jednostkę” (Foucault 2014: 102).

W ujęciu Foucaulta to napięcie między aktem wiary a aktem wyznania stale przenika chrześcijaństwo, co nie oznacza jednak, że reżimy wiary i reżimy wyznania pozostają niezależne i heterogeniczne (Foucault 2014: 102–103). Przez pojęcie reżimu prawdy rozumie Foucault „to, co zmusza jednostki do pewnych aktów prawdy, to co definiuje, określa formę owych aktów, wyznacza dla nich takie, a nie inne warunki powstania oraz determinuje ich swoiste efekty. W sumie zatem reżim prawdy byłby tym, co określa zobowiązania jednostek odnoszące się do procedur ujawniania prawdy” (Foucault 2014: 109).

Zastosowanie terminu „reżim” dla aktów ujawniania prawdy wiąże autor właśnie z zasadą obligowania, zobowiązania, niejako przymusu, odwołując się do znaczeń konotowanych przez pojęcie reżimu w kontekście polityki i prawa. Tym, co staje się istotne, jest zatem zaistnienie sytuacji nakłaniania jednostki do poddania się określonym procedurom i instytucjom władzy suwerena (reżim polityczny) lub władzy prawa (reżim prawny). W owej wielości znaczeń kategorii reżimu upatruje francuski filozof możliwość uchwycenia związków między tym, co tradycyjnie jest rozumiane przez pojęcie polityki a epistemologią (Foucault 2014: 119). W konsekwencji Foucault proponuje przeniesienie pojęcia reżimu również na teren problemu prawdy, które oznacza zobowiązanie do prawdy w określonych aktach wyznania. Ten prawno-polityczny reżim zobowiązań spotyka się z owym reżimem prawdy w tzw. reżimach wiedzy, na mocy których „człowiek Zachodu” przyjął nie tylko zobowiązanie do ujawniania prawdy, ale również status przedmiotu wiedzy. W tym kontekście Foucault mówi o powiązaniu reżimu prawnego, politycznego i reżimu prawdy w reżimie szaleństwa, choroby, seksualności, przestępczości, w których to dochodzi do „wytwarzania podmiotów” jako przedmiotów wiedzy.

Na podkreślenie zasługuje uwaga Foucaulta, iż te zobowiązania do prawdy są obojętne wobec problemu ideologii, prawdy i fałszu: „aby można było mówić o zobowiązaniu do prawdy, aby do immanentnych reguł manifestacji dołączyło coś takiego jak zobowiązanie, trzeba właśnie, aby to, o co idzie, było czymś, co samo nie dowodzi, nie manifestuje swej prawdziwości i dlatego wymaga niejako owego suplementu siły, tego *wymuszenia*, dodatkowej żywotności i dodatkowego zobowiązania, przymusu sprawiającego, że mamy właśnie obowiązek uznania tego za prawdę (...)” (Foucault 2014: 111). Przykładami tak rozumianych reżimów prawdy, które w tym kontekście podaje autor, są nauczanie i wytwarzanie wiedzy naukowej. Nauczanie jest realizacją reżimu prawdy, gdyż pozostaje nauczaniem niezależnie od tego, czy przekazywane są prawdziwe czy błędne informacje. Archeologia wiedzy staje się badaniem reżimów prawdy, gdzie nauka jest problematyzowana jako jeden z możliwych reżimów prawdy (Foucault 2014).

Celem badań skupionych na problemie reżimów prawdy jest zatem analiza relacji pomiędzy aktami ujawniania prawdy (wraz z charakterystycznymi dla nich procedurami) z podmiotami, które dokonują owych aktów bądź z podmiotami będącymi ich świadkami

lub przedmiotami (Foucault 2014: 117). Tak zarysowane pole badań obejmuje odpowiedzi na pytania o to, jak, w jaki sposób wyznawana jest prawda, wobec kogo i co jest jej przedmiotem. Zróżnicowany wachlarz możliwych odpowiedzi implikuje różnorodność rodzajów reżimów prawdy. Tym jednak, co jest wspólne i definicyjne dla zaistnienia reżimu, to wspomniane zobowiązanie, „przymuszenie”, które sprawia, że owe akty prawdy stają się zarówno narzędziem, jak i efektem rządzenia – kierowania sobą i innymi za pomocą prawdy.

W „Historii seksualności” Foucault definiuje wyznanie jako całość procedur, służących nakłanianiu podmiotu do produkcji takiego dyskursu prawdy, który oddziaływałby na sam podmiot. Wyznanie oznacza tutaj uświadomienie, deklaracje i odkrycie własnych przekonań i uczuć, prowadzące do poznania siebie i ukształtowania samowiedzy (Foucault 1995). Praktykę wyznania interpretuje francuski filozof w kategoriach relacji władzy. Zdaniem Foucaulta, „nie ma (...) wyznania bez przynajmniej potencjalnej obecności partnera, który nie jest po prostu rozmówcą, lecz instancją, która się wyznania domaga, narzuca je, ocenia i wkracza z osądem, karą, przebaczeniem, pocieszeniem, pojednaniem” (Foucault 1995: 60).

Konkludując, projekt metodologiczny sformułowany w „Rządzeniu żywymi” wskazuje na rolę reżimu wyznania w procedurach „rządzenia za pomocą prawdy” i odsyła do badań prowadzonych przez Foucaulta w „Historii seksualności”, skupionych na „tropieniu” woli wiedzy. Przedmiotem moich dalszych rozważań będą efekty obecności Foucaultowskiej kategorii wyznania w wybranych badaniach edukacyjnych.

Wyznanie jako przedmiot badań edukacyjnych – egzemplifikacje

Jak już zostało wyżej powiedziane, obserwacje Foucaulta doprowadziły autora „Historii seksualności” do sformułowania konkluzji, iż współczesny „człowiek Zachodu” żyje w społeczeństwie konfesyjnym. Teza ta, padając na podatny grunt, rozwijana jest dzisiaj poprzez odniesienia do wielu zróżnicowanych zjawisk życia społecznego, m. in. w pracach Nikolasa Rosa, Tiny Besley, Andreasa Fejesa, Magnusa Dahlstedta, Katherine Nicoll i Chloë Taylor. Warto przybliżyć przykłady adaptacji koncepcji Foucaulta na gruncie badań edukacyjnych.

W pracy zbiorowej pod redakcją Andreasa Fejesa i Katherine Nicoll (2015) badacze przedstawiają zróżnicowane konteksty, w których dzisiaj o społecznej praktyce edukacyjnej możemy mówić w kategoriach wyznania. Autorzy zauważają rozwój praktyk konfesyjnych jako procedur niezbędnych dla osiągnięcia efektywnej edukacji, uczenia się i rozwoju społecznego. Praktyki te, będąc technologiami kierowania, działają w szczególności poprzez specyficzną formę kontroli nad sobą – ujawnianie własnych myśli i podatności na ich korektę. Owe zróżnicowane „dyskursywne reżimy” działają zawsze w relacji z „innym”, który wyznania przyjmuje i wkracza z osądem (rzeczywistym lub założonym). Techniki wyznania wspierają nowe modele rządzenia ludźmi, częściowo również dzięki rozwojowi wiedzy naukowej o edukacji, która je wzmacnia, dostarczając „pewnych” i „niezawodnych” informacji (Fejes, Nicoll 2015). Problematyzowanie kwe-

stii wyznania w edukacji wiąże się zatem z pytaniami o przebieg i efekty relacji z „innym” i z samym sobą w procesach werbalizacji myśli, uczuć, przeżyć, wygłaszaniu „prawdy” o sobie i swoim świecie.

Spojrzenie na ewaluację i ocenę w instytucjach edukacyjnych przez pryzmat pojęcia wyznania ilustruje sposoby, dzięki którym uczestnicy edukacji są skłaniani do refleksji nad sobą w celu doskonalenia siebie i własnej praktyki zawodowej i edukacyjnej. W ogarniającej współczesne instytucje edukacyjne „kulturze audytu” (Shore, Wright 1999) semantyka sprawozdawczości przeniesiona zostaje z obszaru rachunkowości i ekonomii do innych domen życia społecznego. Wyznanie w kulturze audytu jest formułowane w schematycznym języku raportowania, zgodnie z obowiązującą „procedurą zapewniania jakości” (por. Ostrowicka, w druku). W szerokim spektrum zjawisk charakterystycznych dla szkolnictwa wyższego a związanych z wprowadzaniem procesu bolońskiego techniki wyznania współgrają z innymi formami polityki państwowych, m.in. polityki porównywalności i konkurencyjności w Europejskiej Przestrzeni Szkolnictwa Wyższego (por. Olsson, Petersson, Krejsler 2015).

Tina Besley (2005) z kolei zauważa przydatność Foucaultowskich badań nad wyznaniem do analiz współczesnych praktyk poradnictwa. Badaczka rozwija pojęcie wyznania jako techniki siebie, opisując wyznanie myśli jako technikę samodoskonalenia (*self-mastery*) raczej niż samowyrzeczenia (*self-denial*) w relacjach poradniczych, zarówno publicznych, jak i prywatnych. Autorka, wskazując filozoficzne tropy, obok pism Foucaulta, nawiązuje również do Kanta i próbuje „uczulić” doradców na znaczenie, jakie w „konstytucji siebie” odgrywa wyznanie – jedna z technik wykorzystywanych w doradztwie i poradnictwie.

W innej pracy Andreas Fejes i Magnus Dahlstedt (2013) identyfikują i opisują współczesne praktyki konfesyjne w kilku obszarach: refleksji i refleksyjnej praktyki, delibracji i terapeutycznej interwencji, całowyciowego doradztwa oraz „zmedializowanego” rodzicielstwa. Zdaniem badaczy mocną stroną koncepcji wyznania jako pewnej formy teoretyzacji jest jej powiązanie z ideą urządzania i koncentracja na sposobach rządzenia. Aplikując pojęcie wyznania i społeczeństwa konfesyjnego do analizy różnych wymiarów życia społecznego, dyskutują nad przydatnością tej kategorii w badaniach empirycznych i potrzebą jej dookreślenia (Fejes, Dahlstedt 2013). W tym kierunku idą moje dalsze rozważania.

Rousseau i techniki siebie – w stronę analityki dyskursu edukacyjnego

„Wyznania” Jana Jakuba Rousseau są doskonałym przykładem realizacji wyznania w sensie Foucaultowskim, czyli wyznania świeckiego, konstytuującego siebie i poddającego się (ujarzmianego) (zgodnie z podwójnym znaczeniem francuskiego *sujet*). Podobieństwa te omawia Huck Gutman w tekście pt. „Rousseau’s *Confessions*: A Technology of the Self” (1988), wskazując kilka technik siebie, które Rousseau „odkrywa” i rozwija w „Wyznaniach”. Są to mianowicie:

- 1) rozwój niepowtarzalnego „ja” – podmiot wyznania pojawia się jako wyjątkowy i zindywidualizowany przedmiot obserwacji i opisu,
- 2) rozdzielenie: ja – inni, podmiot – społeczeństwo (ludzkie doświadczenie podzielone zostaje na przeżycia „ja” i „innych”, na to, co indywidualne i to, co społeczne),
- 3) rozwój siebie pod spojrzeniem innych – indywidualny podmiot („ja”) rozwija się jako obiekt „spojrzenia innych” – społeczeństwa, egzaminującego „oka”, publiczności,
- 4) rozwój świeckiego modelu wyznania w konstytucji siebie poprzez pisanie o sobie i swoim życiu w najdrobniejszych szczegółach,
- 5) waloryzacja tego, co fikcyjne jako efekt niezadowolenia z rezultatów zastosowania powyższych technik (Gutman 1988).

Swoją wyjątkową pozycję oraz znaczenie „Wyznań”, a także próbę wyraźnego oddzielenia siebie od innych, czyli całej reszty społeczeństwa Rousseau zaznacza już w pierwszych akapitach dzieła, w których autor stwierdza:

„Imam się przedsięwzięcia, które dotychczas nie miało przykładu i nie będzie miało naśladowcy. Chcę pokazać moim bliźnim człowieka w całej prawdzie jego natury; a tym człowiekiem będę ja. Ja sam. Czuję moje serce i znam ludzi. Nie jestem podobny do żadnego z tych, których widziałem; śmiem wierzyć, iż nie jestem podobny do żadnego z istniejących. Jeśli nie lepszy, w każdym razie jestem inny. Czy natura uczyniła źle czy dobrze, niszcząc formę, w której mnie odlała, o tym wolno będzie sądzić dopiero po przeczytaniu tych kartek” (Rousseau 2003: 21).

Możliwą interpretację „Wyznań” Rousseau w kategoriach Foucaultowskiego reżimu wyznania sygnalizuje konkluzja autora polskiego tłumaczenia, Tadeusza Boya-Żeleńskiego, który we wstępie „Od tłumacza” zauważa: „(...) prawdomówność *Wyznań* Russa nie zawsze idzie równym krokiem z jego szczerością” (Boy-Żeleński 2003: 5). Nie tyle zatem zgodność z „faktami” dotyczącymi opisanych zdarzeń jest istotą wyznania, ile „szczerłość” jako akt wygłoszenia prawdy i werbalizacji siebie. Tak o tym pisze autor „Wyznań”:

„Wyznałem dobre i złe równie szczerze. Nie przemilczałem nic złego, nie dodałem nic dobrego; a jeśli zdarzyło mi się uciec od czezej ozdoby, to jedynie wówczas, gdy trzeba było wypełnić lukę ułomnej pamięci. Mogłem wziąć za prawdę to, o czym wiedziałem, że mogło być prawdą; nigdy tego, o czym wiedziałem, iż było fałszem” (Rousseau 2003: 21).

Wyznanie Rousseau staje się więc po Foucaultowsku rozumianą techniką siebie. Generalnie, pojęcie techniki obejmuje zarówno przedmioty techniczne, sposoby wizualizacji, sieci medialne, język, jak i środki proceduralne, poprzez które jednostki i zbiorowości wzajemnie, ale i niezależnie od siebie, kształtują swoje zachowanie. *Techne* obejmuje zatem także procedury dyscyplinowania, normalizowania, upelnomocnienia, zapobiegania itd. (Bröckling, Krasmann, Lemke 2011).

W odniesieniu do przedmiotu badań pedagogicznych pojęcie wyznania może służyć jako przydatna kategoria analityczna w badaniach całokształtu praktyki edukacyjnej, zarówno procesów edukacyjnych, jak i edukacyjnych dyskursów. Badanie wyznania obejmuje poszukiwanie odpowiedzi na pytania o „jak”, o *techne* wyznania, czyli m.in. pyta-

nia o obowiązujący język oraz o postać „innego”, przed którym składane jest wyznanie (Ostrowicka, w druku). Ponadto, w nawiązaniu do technik siebie zidentyfikowanych przez Gutmana w „Wyznaniach” Rousseau, elementami tak ujętej analizy praktyki konfesyjnej jako praktyki edukacyjnej możemy uczynić:

- 1) techniki indywidualizacji podmiotu/przedmiotu wypowiedzi, w tym także sposoby unifikacji i uniformizacji „podmiotu mówiącego” i tematu wyznania,
- 2) techniki dzielenia i dyferencjacji, czyli sposoby i kryteria różnicowania podmiotu mówiącego i podmiotu przyjmującego zeznanie,
- 3) techniki patrzenia, „wkraczania z oceną”, postaci, działania i funkcje „innego”,
- 4) techniki werbalizacji myśli i „kanały komunikacyjne”, media, a także materialne „ślady” wyznania.

Wyznanie jako kategoria analizy dyskursu edukacyjnego zwraca naszą uwagę na kontekst, warunki, możliwości, przebieg i efekty wypowiedzania „prawdy” o sobie. Samo pojęcie dyskursu edukacyjnego kryje w sobie niezwykle rozległy i heterogeniczny obszar badań pedagogicznych, generując co najmniej trzy perspektywy poznawcze: archeologiczną, instytucjonalną i interakcyjną (Ostrowicka 2014)⁴. Każda z tych perspektyw uwypukla inne wymiary wyznania jako kategorii analitycznej.

Z perspektywy archeologicznej w pojęciu dyskursu edukacyjnego zawarte są reguły budowy wypowiedzi o edukacji, historycznie i epistemologicznie uwarunkowane. Tak rozumiany dyskurs utożsamiany jest z praktyką dyskursywną, czyli zbiorem relacji między wypowiedziami a normami i regułami je umożliwiającymi. Centralnym punktem badania dyskursu w optyce archeologicznej są warunki możliwości zaistnienia wypowiedzi tkwiące w relacjach i strukturach społecznych (por. Foucault 1977). Z tego punktu widzenia, możemy przyjąć, że nie tyle analiza treści wyznania jest tutaj głównym celem, ile analiza tego, co może zostać wypowiedziane aktem wyznania. Wracając do Foucaultowskiego terminu reżimu prawdy, chodzi o badanie warunków (osobowych, społecznych, instytucjonalnych i in.), w których określone wyznanie może zostać uznane za „prawdziwe”. W tej perspektywie poznawczej warto postawić pytanie o to, jak to się dzieje, że dyskurs edukacyjny w danym miejscu i czasie historycznym przyjmuje formę wyznania.

Z kolei kategoria dyskursu edukacyjnego w ujęciu instytucjonalnym odsyła nas do badań nad obecnym w szkole gatunkiem „mowy”, rodzajem praktyki komunikatywnej, która ma swoje reguły i prawa (Milerski, Śliwerski 2000: 50). Tak rozumiany dyskurs jako wyspecjalizowana i charakterystyczna dla szkoły praktyka komunikatywna sprowadza badania wyznania do badania praktyk werbalizacji obecnych w przestrzeni szkoły. Choć nie wyklucza pytań archeologicznych, miejscem w którym dochodzi do wyznania jest instytucja szkoły, a wyznanie – jedną z form dyskursu dydaktycznego, lekcyjnego, uczniowskiego czy dyskursu pokoju nauczycielskiego. Wyznanie jako kategoria analizy dyskursu szkoły uwrażliwia na reżimy wygłaszania prawdy charakterystyczne dla tej instytucji, obecne na przykład w dyskursie egzaminu, kontroli wiedzy i umiejętności. Warto

⁴ Mowa o leksykalnych definicjach dyskursu edukacyjnego (Milerski, Śliwerski 2000), które zostały przeze mnie poddane interpretacji jako ujęcia: archeologiczne, instytucjonalne i interakcyjne.

w tym kontekście interpretacyjnym postawić pytanie o to, jakie praktyki komunikatywne obecne w dyskursie szkolnym przyjmują formę wyznania.

Interakcyjne ujęcie dyskursu edukacyjnego akcentuje natomiast znaczenie spotkania, „zdarzenia interakcyjnego” oraz uczestników wymiany komunikatów w procesie edukacyjnym (Ostrowicka 2014). Tym samym wyznanie jako kategoria analizy tak rozumianego dyskursu uwypukla postać i rolę „innego”, przed którym składane jest zeznanie/wyznanie. Zgodnie z definicją wyznania, „inny” to postać, która w mniej lub bardziej „natrętny” sposób tego wyznania się domaga, wkraczając z osądem, opinią, oceną. „Inny” nie musi być tożsamy z osobą, jednostką psychofizyczną – to każda forma „publiczności”, która może mieć charakter zbiorowy i wirtualny. „Inny” jest ekspertem wyznaczającym normy i procedury wyznania, a także kontrolującym sposób ich respektowania. Pełni on rolę „odkupieńczą”, udostępniając swoją ekspercką wiedzę tym, którzy pragną poprawić swoje zachowanie zgodnie z pożądanymi standardami (por. Shore, Wright 1999). Wyznanie jest zatem specyficzną operacją, która łącząc techniki siebie z technikami władzy, stwarza warunki do „rządzenia za pomocą prawdy”. W tej perspektywie poznawczej na czoło wysuwa się pytanie o edukacyjne konsekwencje wyznania.

Konkludując, badanie dyskursu edukacyjnego przez pryzmat kategorii wyznania zwraca naszą uwagę na następujące problemy:

- 1) Jak to się dzieje, że w dyskursie edukacyjnym danego miejsca i czasu historyczne-
nie niektóre wypowiedzi przyjmują formę wyznania?
- 2) Jakie praktyki komunikatywne obecne w dyskursie edukacyjnym noszą znamiona
wyznania?
- 3) Jakie są edukacyjne konsekwencje dominacji wyznania w praktyce społecznej?

Oczywiście, powyższa lista pytań nie zamyka, lecz przeciwnie – otwiera pole możliwej problematyki i pedagogicznej refleksji.

Zamiast zakończenia

Bez wątpienia różnorodne formy wyznania są dzisiaj obecne zarówno w przestrzeni prywatnej, jak i publicznej, a zwielokrotnione w „zmedializowanej” rzeczywistości przenikają do wszystkich domen życia społecznego. Dzięki sekularyzacji wyznania w praktykach medycznych, terapeutycznych i psychologicznych mamy do czynienia z nowymi formami regulacji i dyscyplinowania (Rose 1990). Współczesny człowiek jest zachęcany do mówienia o sobie, o swoim życiu, swoich emocjach, doświadczeniach – na portalach społecznościowych, blogach, w programach telewizyjnych typu reality show. Poza kontekstem medialnym wyznaje także przed sądem, nauczycielem, lekarzem, terapeutą, rodzicem, dzieckiem, partnerem; wyznaje pod wpływem chwili, spontanicznie, a także pod presją norm, prawa lub w obliczu zagrożenia (por. Fejes, Nicoll 2013; Taylor 2010; Ostrowicka, w druku).

W kulturze Zachodu dzisiaj, jeszcze wyraźniej niż w epokach badanych przez Foucaulta, jesteśmy zachęcani do wypowiadania się o sobie, do „aktów prawdy” o swoim życiu, problemach, planach, sukcesach i porażkach. Paradoksalnie, w obliczu odczuwanej presji do mówienia, dominującej „polityki głosu” można zasadnie postawić pytanie o to, czym jest dzisiaj milczenie. Czy rzeczywiście pozostawiono nam prawo do milczenia, które nie byłoby jednoznacznie interpretowane jako „ukrywanie” prawdy? Czy milczenie – jakkolwiek zawsze funkcjonalne wobec innych odmian władzy – staje się techniką oporu wobec dyscyplinującej i regulującej normy wyznania?

Literatura

- Besley A.C. (Tina) (2005), *Self-denial or self-mastery? Foucault's genealogy of the confessional self*. „British Journal of Guidance & Counselling”, 33 (3).
- Boy-Żeleński T. (2003), *Od tłumacza*. W: J.J. Rousseau, *Wyznania*. Kraków, Wydawnictwo Zielona Sowa.
- Bröckling U., Krasmann S., Lemke T. (2011), *From Foucault's lectures at the Collège de France to studies of governmentality: An introduction*. W: U. Bröckling, S. Krasmann, T. Lemke (red.), *Governmentality. Current issues and future challenges*. New York – London, Routledge.
- Chutorański M. (2014), *Między intelektualistą konkretnym a perezją. Pytanie o nauczyciela w perspektywie teoretycznej Michela Foucaulta*. „Perezja”, 1.
- Chutorański M. (2013), *Pojęcie i konteksty wychowania w pracach Michela Foucaulta*, Wrocław, Wydawnictwo Naukowe DSW.
- Fejes A., Dahlstedt M. (2013), *The confessing society: Foucault, confession and practices of life-long learning*. London – New York, Routledge.
- Fejes A., Nicoll K. (red.) (2015), *Foucault and a politics of confession in education*. London, Routledge.
- Foucault M. (2014), *Rządzenie żywymi*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Foucault M. (2012), *Hermeneutyka podmiotu*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Foucault M. (2011), *Narodziny biopolityki*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Foucault M. (2010), *Bezpieczeństwo, terytorium, populacja*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Foucault M. (1995), *Historia seksualności*. Warszawa, Czytelnik.
- Foucault M. (1977), *Archeologia wiedzy*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gutman H. (1988), *Rousseau's confessions: A technology of the self*. W: L. Martin, H. Gutman, P. Hutton (red.), *Technologies of the self*. London, Tavistock Publications.
- Jacyno M. (2007), *Kultura indywidualizmu*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Milerski B., Śliwerski, B. (red.) (2000). *Leksykon. Pedagogika*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Olsson U., Petersson K., Krejsler J. (2015), *On confessional dialogue and collective subjects*. W: A. Fejes, K. Nicoll (red.), *Foucault and a politics of confession in education*. London, Routledge.
- Ostrowicka H. (2015), *O badaniach „pedagogizacji życia społecznego” kilka słów z poznawczej perspektywy pedagogiki ogólnej*. „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne”, 1.

- Ostrowicka H. (2014), *Kategoria dyskursu w języku i w badaniach edukacyjnych – w poszukiwaniu osobliwości pedagogicznie zorientowanej analizy dyskursu*. „Forum Oświatowe”, 2 (32).
- Ostrowicka H. (2013), *Dyskurs pedagogiczny jako element urządzania młodzieży*. „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, 2.
- Ostrowicka H. (2012a), *Prawdomówność i uniwersytet – milczenie w trosce o siebie*. „Kwartalnik Pedagogiczny”, 2.
- Ostrowicka H. (2012b), *Urządzanie młodzieży. Studium analityczno-krytyczne*. Kraków, Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Ostrowicka H. (2010), *Horyzont oczekiwań – z recepcji myśli Michela Foucaulta w badaniach pedagogicznych*. „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, 3.
- Ostrowicka H. (w druku), *Raportuj, bloguj i wyznawaj. O karierze akademickiej w społeczeństwie konfesyjnym*. „Pedagogika Szkoły Wyższej”.
- Rose N. (1990), *Governing the soul: The shaping of the private self*. London – New York, Routledge.
- Rousseau J.J. (2003), *Wyznania*. Kraków, Wydawnictwo Zielona Sowa.
- Shore C, Wright S. (1999), *Audit culture and anthropology. Neo-liberalism in British higher education*. “The Journal of the Royal Anthropological Institute”, 4.
- „Societas/Communitas” (2013), 2.
- Taylor Ch. (2009), *The culture of confession from Augustine to Foucault: A genealogy of the “Confessing Animal”*. New York, Routledge.